Polní (selské) vápenky na Konicku a Litovelsku

Miroslav Papoušek

Mezi Konicemi a Litovlí se rozprostírá Bouzovská vrchovina a napříč touto vrchovinou se táhne úzký pruh devonských vápenců. Vápence jsou zde zkrasovělé a vytváří i velké krasové jeskyně, z nichž nejznámější jsou v Mladči a Javoříčku. O dřívějším hojném využívání vápence k průmyslovým účelům svědčí četné vápencové lomy a pozůstatky vápenických pecí na území mnoha obcí Konicka a Litovelska. Vápenec byl vypalován od dávných dob povětšinou v malých polních pecích, které pronajímala vrchnost poddaným. Od poloviny 19. století provozovali sedláci a domkaři vápenickou živnost jako vedlejší činnost ve vlastní režii na Konicku v Březině, ve Hvozdu, v Jesenci, Kadeříně, ve Veselíčku a Vojtěchově, na Litovelsku pak ve Hvozdečku, v Olešnici, Střemeníčku a Blažově.[1] Pálení vápna v malém se udrželo v některých obcích až do začátku 30. let 20. století, i když byly na třech místech uvedeny do provozu větší vápenické podniky s výkonnými kruhovými vápenkami, v roce 1908 Schrötterův ve Dzbeli a Družstva kladeckých vápenek v Nectavském údolí a v roce 1913 Vitoulův v Měrotíně.

Jak zdejší typ polní (selské) vápenky vypadal lze sledovat na třech vápenkách, které stávali ve Střemeníčku, v Blažově a ve Vojtěchově. Společným znakem těchto malých otevřených, přetržitých šachtových pecí byla zděná konstrukce z lomového kamene podkovovitého či oválovitého půdorysu s topným otvorem v průčelní zdi.

Z pera vlastivědného pracovníka A. Škrabala se nám dochoval k roku 1929 popis vápenky ve Střemeníčku se způsobem pálení vápna i jejím vyobrazením. *„Vápenící lámali vápenec v lomech a přiváželi jej k pecem, které obyčejně stály blízko lomu. Takové jednoduché vápenné peci vidíme podnes u Střemeníčka. Jsou postaveny z kamene. Skládají se z průčelní zdi, k níž připojena podkovovitá zeď, vysoká necelé 2 m. K takovým pecem navozili si vápeníci již v zimě hranice špatnějšího palivového dřeva polenového. Nalámaný vápenec srovnali po obvodu peci k vrcholu klenbovitě, takže povstal tím vprostřed oválovitý prostor, který vyústil do přední zdi peci, kde byla kovová dvířka. Když byl takto vápenec srovnán, naložili česnem v průčelní zdi dřeva, které zapálili a udržovali oheň asi 30–40 hodin. U vápenky musel proto někdo ve dne v noci zůstati a polena přikládati. Do peci vejde se asi 8 polen, která se nakládají celá, a jen silnější polena se na polovici rozštípla. Pálením změnil se vápenec ve vápno. Pak pec nechali vychladnout, odstranili kamennou kůru a vápno nakládali na vozy a rozváželi po dědinách“.*[2]

V roce 2004 se podařilo pracovníkům Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci provést dokumentaci reliktu polní (selské) vápenky v Blažově, který se dochoval na pozemkové parcele číslo 33/2 za humny selského statku č. p. 17, jehož dnešním majitelem je pan Josef Navrátil. Blažovská vápenka je vybudována ve svahu a je částečně zapuštěna do terénu. Půdorysně zaujímá obdélník o stranách 367 x 350 cm. Čelní stěna s topným otvorem i topeniště jsou vyzděny z lomového kamene. Výška čelní stěny v prostoru topného otvoru činí 180 cm. Topný otvor je nepravidelný a odstupňovaný, za ním se v obdélníkovém topném prostoru nachází zbytky železného roštu. Topeniště je přibližně 62 cm široké, 220 cm dlouhé a 130 cm hluboké. Boční stěny vápenky, i její zadní část, jsou rozvlněné a splývají s okolním terénem. Polní vápenka je v současné době bez využití. Pan Josef Navrátil však neprovádí na polní vápence žádné negativní zásahy a váží si toho, že se na jeho pozemku nachází tento vzácně dochovaný výrobní objekt, který provozovali jeho předci.

Blažovská polní vápenka sestávala dle tvrzení Josefa Navrátila původně ze dvou vápenických pecí stojících vedle sebe, z nichž se dochovala pouze vlevo stojící vápenická pec. Vápenka stála na uvedeném místě již před rokem 1869. Praděd dnešního majitele pan Ignác Navrátil se v témže roce přestěhoval ze Dzbele do Blažova, kde se oženil s Kateřinu Žákovou. Otec jeho ženy, pan Hynek Žák prodal grunt č. p. 17 svému zeti, odstěhoval se do Kadeřína a Ignác Navrátil pak pokračoval v tradici pálení vápna v polní vápenické peci, jak to dělávala rodina Žákova. Pálením vápna se zabýval i dědeček dnešního majitele pan Mořic Navrátil, který naposledy pálil vápno pravděpodobně v roce 1913. Kusový vápenec byl dovážen z Kadeřína, ve vápence se pálilo dřevem, které se skladovalo nad vápenkou. Vlastní výpal ve vápenické peci trval jeden a půl dne. Vypálené vápno, asi 3 metrické centy, vozili Navrátilovi vlastním povozem do Moravské Třebové, kde se přepřahalo a vápno se dále vezlo až k obchodníkovi Čechovi do České Třebové. Dle vyprávění pana Josefa Navrátila pálili na

konci 19. století vápno podobným způsobem i další sedláci z Blažova v polních vápenkách stejného typu, které stály také za jejich grunty na severozápadní straně vsi na zahradních pozemcích v polní trati nazývané Za humny. Těchto vápenek bylo dle jeho tvrzení kolem roku 1900 celkem deset. O výrobě vápna v Blažově se zmiňuje i Viktor Pinkava, který uvádí, že kolem roku 1903 pálili vápno čtyři sedláci z Blažova a dodávali ho do Moravské Třebové a do Svitav.[3] Výroba vápna v Blažově je ještě k roku 1911 uváděna i ve třetím svazku *Historického místopisu Moravy a* Slezska[4] a ustala pravděpodobně s rozvojem vápenice Josefa Vitoula v Měrotíně.

Při průzkumu archivních materiálů se podařilo výjimečně dohledat i plán zdejšího typu polní (selské) vápenky, který odpovídá popisované vápence u Střemeníčka a také reliktu dochované vápenky v Blažově. Jedná se o plán zednického mistra Antonína Brady z Náměště na Hané na postavení vápenky pro domkaře Josefa Vlčka ve Vojtěchově na pozemku parcelní číslo 365/1 z roku 1922. Ve stavebním plánu je zakreslen půdorys a řez malou zděnou, otevřenou šachtovou vápenkou podkovovitého půdorysu s otvorem pro topeniště v průčelní zdi o výšce 170 cm. Plán vápenky si nechal vyhotovit Josef Vlček proto, že mu Okresní úřad v Litovli nepovolil obnovit provozování vápenické živnosti v roce 1921 ve staré polní vápence v intravilánu Vojtěchova při cestě do Kadeřína u mlýnského náhonu a nařídil mu, aby postavil novou vápenka nejméně 10 m od zmíněné cesty, poněvadž plameny šlehající při pálení vápna z vápenky plašily koně, táhnoucí tudy povozy. Přestože si nechal Josef Vlček pořídit plán na postavení nové vápenky, pokračoval v pálení vápna v původní vápence, neboť se dohodl s majitelem sousedních pozemků a přeložil na své nálady místní cestu od staré vápenky o 10 m. V svých přípisech okresnímu úřadu uváděl, že vápenku převzal od svého tchána v roce 1909, který na stejném místě provozoval živnost vápenickou od roku 1875. Vojtěchovská vápenická pec byla zařízena na 8 q vápna, pálení vápna bylo provozováno dvanáctkrát v roce a při pálení zaměstnával jednoho dělníka. K ekonomickým poměrům Josefa Vlčka si okresní úřad vyžádal i posouzení Obecního úřadu ve Vojtěchově. Ten sdělil nadřízeným místům, že Josef Vlček vlastní rolnickou usedlost č. p. 8 ve Vojtěchově se 17 mírami pozemků, jednoho koně, dvě krávy, jedno tele, dvě selata. Dále uváděl, že s manželkou vychovává pět dětí ve stáří od 11 let po půl roku a že kromě zaměstnání v polním hospodářství provozuje vápenickou živnost, která mu měsíčně vynáší 200 korun čistého výdělku.[5]

Kromě malých polních šachtových pecí byly postaveny na Litovelsku u Střemeníčka a mezi Hvozdečkem a Kovářovem, pravděpodobně v prvním čtvrtletí 20. století, dvě mohutnější a dokonalejší jednoduché šachtové vápenky, snad proto, aby mohli zdejší vápeníci lépe konkurovat výkonným kruhovým vápenkám. Provoz v těchto šachtových vápenkám však byl zastaven pravděpodobně po roce 1925, po dohodě s majitelem kruhové vápenky Vitoulem v Měrotíně. Jedná se šachtovou vápenku u Střemeníčka, jejíž vyobrazení je doloženo u článku A. Škrabala s popiskou, že se jedná o kruhovou vápenku. Tato střemeníčská vápenka je však stavebně shodná s památkově chráněnou jednoduchou šachtovou vápenkou, která dosud stojí na katastru obce Kovářova. Kovářovská vápenka je šachtovou vápenkou o jedné šachetní peci válcovitého tvaru, směrem nahoru kónicky zúženou. Vnější plášť je vyzděn z lomového kamene a je proložen osmi ztužujícími pásy, tvořenými dvěma řadami cihel, vnitřní plášť šachetní pece je vyzděn ze speciálně tvarovaných šamotových cihel. Výška vápenky je 710 cm, průměr v prostoru terénu 580 cm. Světlost šachetní pece v úrovni topeniště je 250 cm. V tělese u paty vápenky jsou čtyři protilehlé odtahové otvory, zaklenuté cihelným segmentovým pasem. V tělese vápenky jsou rozmístěny čtvercové průduchy, zajišťující přívod vzduchu. K vápence přiléhá zavážecí rampa, vyzděná z lomového kamene.[6] Vápenka je v současné době v havarijním stavu. Téměř polovina vnějšího pláště z lomového kamene je zborcená a poškozené jsou i klenby odtahových otvorů.

Závěrem zbývá dodat, že v tradici využívání zdejších vápenců pokračuje firma Vitoul v Měrotíně, která se však již nezabývá tradiční výrobou vápna v kruhových pecí, nýbrž výrobou mikromletého vápence.

Poznámky:

[1] Skála, J.: Pálení vápna na Konicku. In: Vlastivědný sborník pro mládež župy olomoucké, roč. 3, 1925/1926, příloha k 5. číslu „Prostějovsko a Konicko“, leden 1925, s. 12–13. Viz též Škrabal, A.: Vápenický průmysl na Litovelsku. In: Vlastivědný sborník střední a severní Moravy, roč. 7, 1928/1929, příloha k 10. číslu „Litovelsko“, červen 1929, s. 7–11.

[2] Škrabal, A.: cit. v poznámce 1.

[3] Pinkava, V.: Litovelský okres. Vlastivěda Moravská, 2, Místopis, Brno, Musejní spolek 1903, str. 149.

[4] Bartoš, J. a kol.: Okresy Olomouc město a venkov, Litovel, Šternberk, Mor. Beroun. Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960, svazek III., Ostrava 1972, str. 147.

[5] Státní okresní archiv v Olomouc, fond Okresní úřad Litovel, Stavba vápenky Josefa Vlčka ve Vojtěchově 1921–1923, inv. č. 700, kart. č. 235.

[6] Mlčák, L. – Žurek, K.: Šachtová vápenka u Kovářova. In: Sborník památkové péče v Severomoravském kraji, č. 8, Ostrava 1990, s. 133–144.

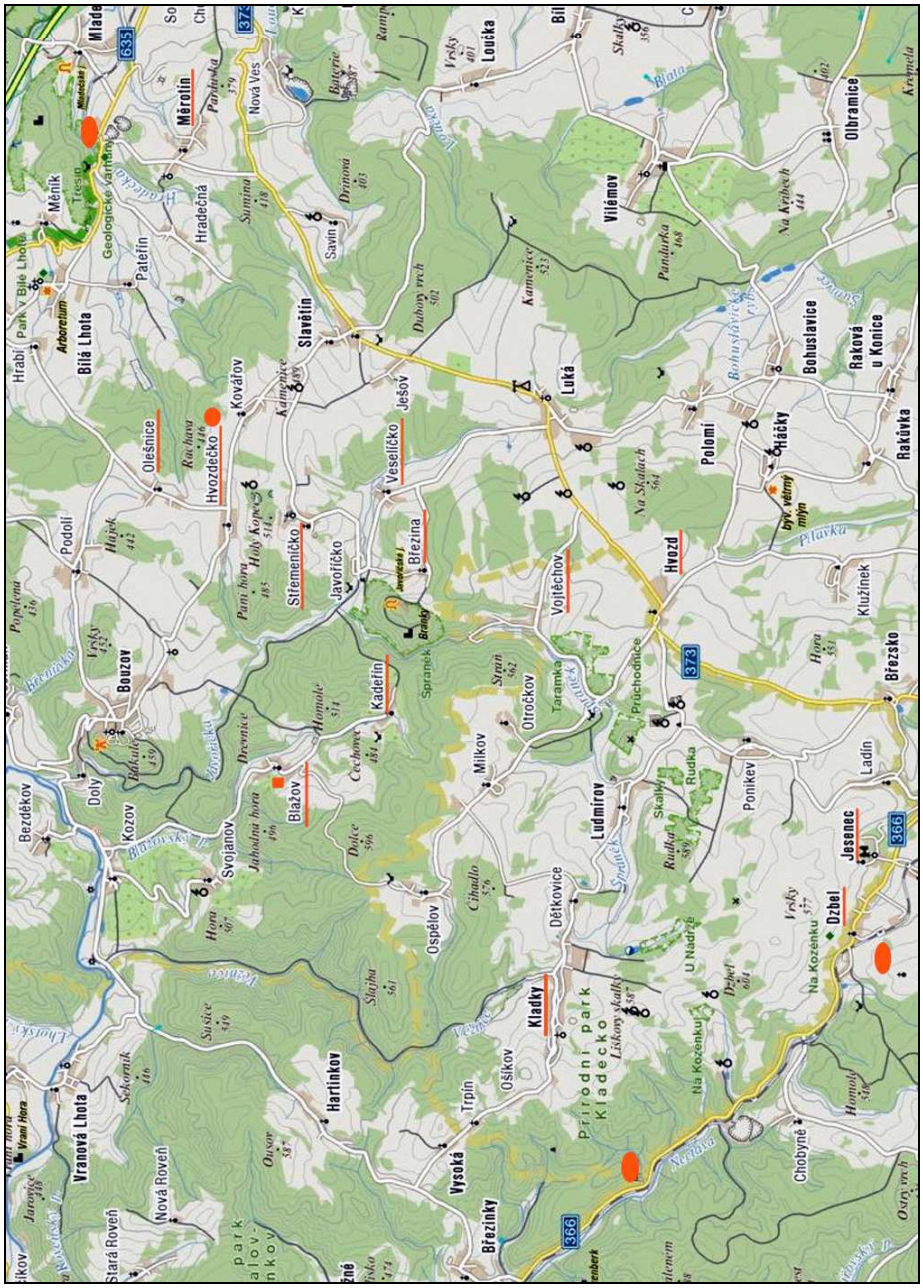

Obr. 1 Mapa části Konicka a Litovelska. Podtržené názvy obcí představují obce s tradiční výrobou vápna. Elipsou jsou vyznačeny bývalé kruhové vápenky. Kruhem je vyznačena památkově chráněná šachtová vápenka u Kovářova. Čtvercem je vyznačen relikt polní (selské) vápenky v Blažově

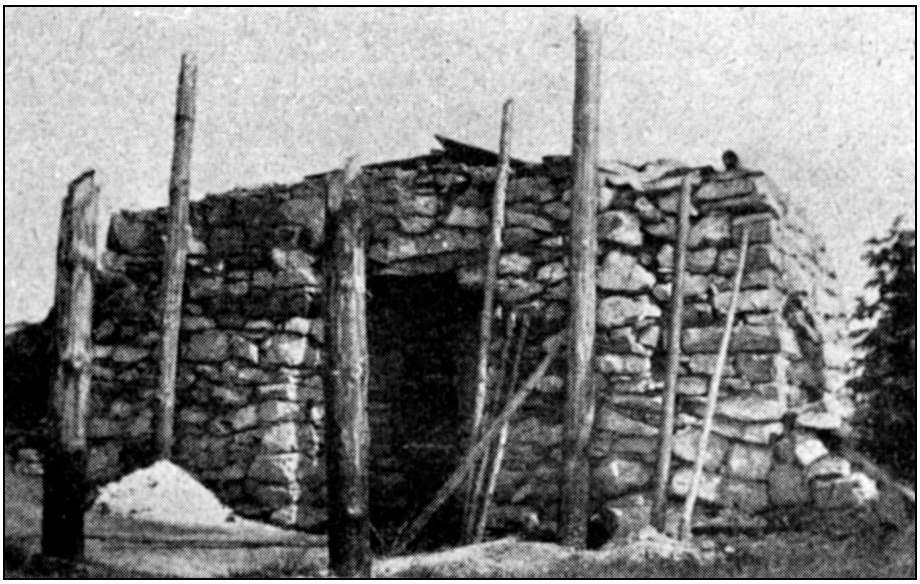

Obr. 2 Střemeníčko, polní (selská) vápenka, 1929, reprofoto z článku Ad. Škrabala, Vápenický průmysl na Litovelsku

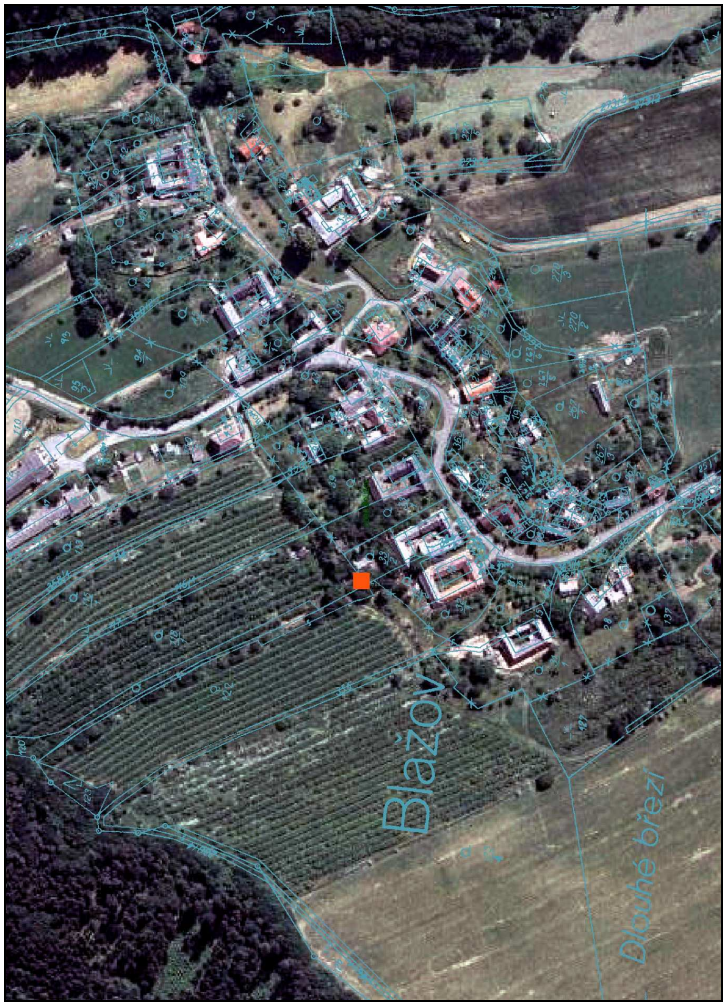

Obr. 3 Blažov, výřez z katastrální mapy, čtvercem je zakresleno umístění polní (selské) vápenky u čp. 17

Obr. 4 Blažov, polní (selská) vápenka, čelní pohled s topným otvorem, 2004, NPÚ ÚOP v Olomouci

Obr. 5 Blažov, polní (selská) vápenka, čelní pohled na topný otvor, 2004, NPÚ ÚOP v Olomouci

Obr. 6 Blažov, polní (selská) vápenka, boční pohled na topný otvor, 2004, NPÚ ÚOP v Olomouci

Obr. 7 Blažov, polní (selská) vápenka, pohled zprava, 2004, NPÚ ÚOP v Olomouci

Obr. 8 Blažov, polní (selská) vápenka, pohled zezadu na peciště, 2004, NPÚ ÚOP v Olomouci

Obr. 9 Blažov, polní (selská) vápenka, pohled zezadu, detail peciště, 2004, NPÚ ÚOP v Olomouci

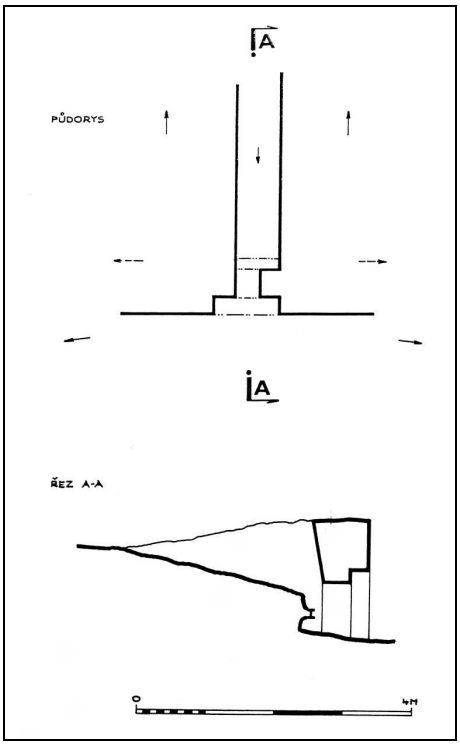

Obr. 10 Blažov, polní (selská) vápenka, půdorys, řez, 2004, zaměření NPÚ ÚOP v Olomouci

Obr. 11 Vojtěchov, plán na postavení polní vápenky Josefa Vlčka, in: Státní okresní archiv v Olomouci, fond Okresní úřad Litovel, inv. č. 700, kart. 235

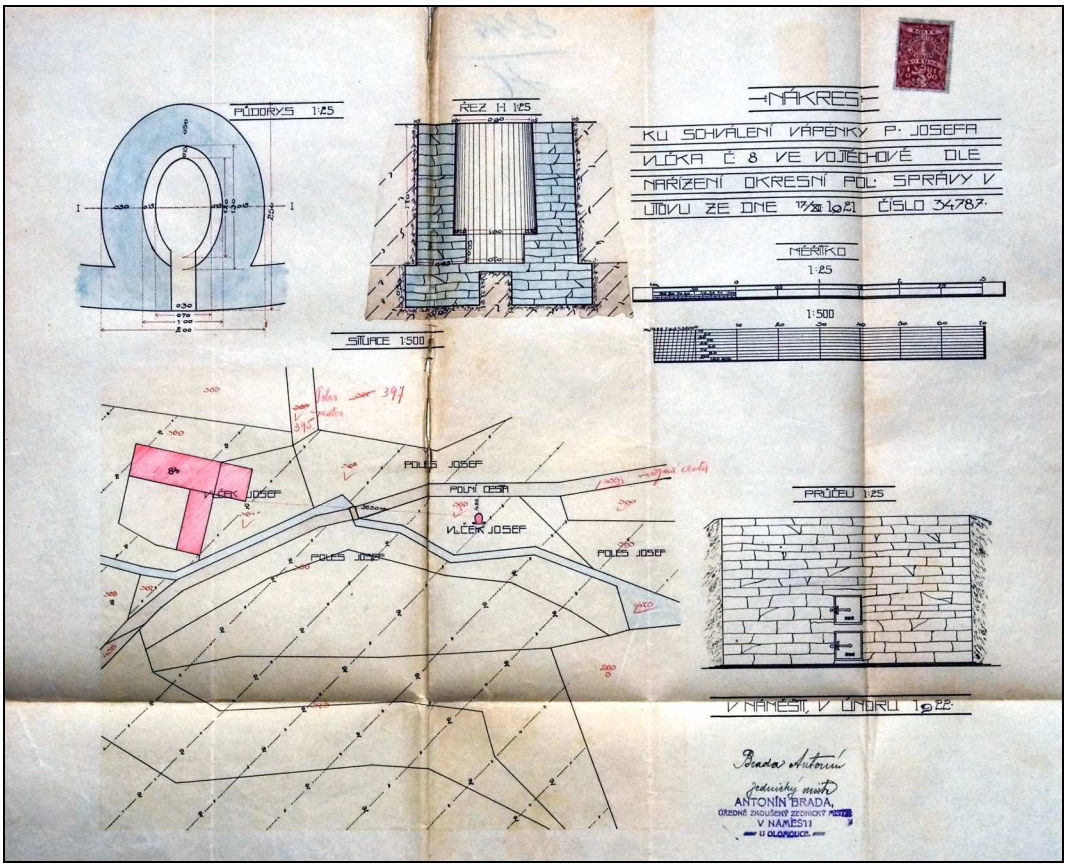

Obr. 12 Vojtěchov, parc. č. 365–1, místo, na kterém stávala polní vápenka Josefa Vlčka

Obr. 13 Střemeníčko, jednoduchá šachtová vápenka, 1929, reprofoto z článku Ad. Škrabala, Vápenický průmysl na Litovelsku

Obr. 14 Kovářov, jednoduchá šachtová vápenka, nedatováno, reprofoto Holáň, Archiv Památkového úřadu v Brně, inv. 38840

Obr. 15 Kovářov, jednoduchá šachtová vápenka, 2004, NPÚ ÚOP v Olomouci